

แนวพระราชดำริในการธำรงรักษาเอกราช สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสิัจจ์

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นช่วงเวลาของการวางรากฐานให้ประเทศมีความมั่นคง เข้มแข็ง และสามารถดำรงเอกราชตลอดจนอธิปไตยของชาติให้ยืนยงก้าวหน้าสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน การวางรากฐานเพื่อธำรงรักษาเอกราชของชาติเป็นความจำเป็นเร่งด่วนที่สุดตั้งแต่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี เนื่องจากในขณะนั้นไทยมีศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างต่อเนื่อง จึงจำเป็นต้องสร้างความเป็นปึกแผ่นของประเทศ ประกอบกับต้องเผชิญกับการแพร่ขยายอิทธิพลของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งสามพระองค์ทรงมีพระราชภารกิจในการธำรงรักษาเอกราชของชาติจากภัยคุกคามเหล่านั้น การดำเนินนโยบายในลักษณะต่างๆ ตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นวิธีการขึ้นหยัดเพื่อการดำรงอยู่ อีกทั้งเพื่อเสริมสร้างความแข็งแกร่งของประเทศและราชวงศ์จักรี การศึกษาเกี่ยวกับแนวพระราชดำริในการธำรงรักษาเอกราชของชาติในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจลักษณะวิธีการและผลของการธำรงรักษาเอกราชของชาติได้

สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงและเอกราชของชาติ

พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ทรงมีพระราชปณิธานแน่วแน่ในการธำรงรักษาเอกราชของประเทศ ดังที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในเรื่อง*นิราศท่าดินแดง* ว่า

ตั้งใจจะอุปถัมภก ยอยกพระพุทธศาสนา
จะป้องกันขอบขันฑ์เสมา รักษาประชาชนและมนตรี¹

ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชโองการว่า

ให้มุขมนตรีเป็นเจ้าหน้าที่จงรักษาสรรพสิ่งทั้งปวงนั้น
ไว้ตามพนักงาน เพื่อจะได้ป้องกันพระราชอาณาเขต
ท่าหน้ารุ่ง พระบวร พุทธศาสนาให้สถาพรสืบไป²

อนึ่ง แนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เรื่อง "พระราชโองทานุสาสน์ในการเสด็จขึ้นพระราชพิธีราชาภิเษก" ความว่า

...จักธรมบำรุงรักษาพระบวรพุทธศาสนา ให้ถาวร
วิวัฒนาการ รุ่งเรืองไปให้ถ้วน ๕๐๐๐ พระวษา ทรงพระบวร
ราชเมตตากรุณาสัตว์โลก จักดำรงรักษาแผ่นดินไว้
ให้สมณธัญพรานมโหฬารฟ้าอะนาประชาราษฎร

แลข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวงอยู่ณแผ่นดินสยามทุกประเทศ
ขอบขัณธสีมา^๓

ตลอดระยะเวลาเกือบ 70 ปี ของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325 - 2394) ประเทศไทยแทบจะไม่ได้ว่างเว้นจากการทำสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ยังต้องเผชิญกับภัยคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก สถานการณ์เหล่านี้ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของบ้านเมือง

การทำศึกสงคราม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีและเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ไทยมีภาวะในการศึกสงครามกับพม่าและการปราบปรามหัวเมืองประเทศราชที่ต่อเนื่องมาตั้งแต่สมัยธนบุรี พระองค์ทรงมีพระราชดำริว่าฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งอยู่ทางฟากตะวันออกและอยู่ตรงข้ามกับที่ตั้งของกรุงธนบุรีมีชัยภูมิที่ดีกว่าฟากตะวันตก "...ถ้าตั้งพระนครข้างฝั่งตะวันออก แม่น้ำศึกยกมาติดถึงฐานพระนคร ก็จะต้องสู้ป้องกันได้ง่ายกว่าอยู่ข้างฝั่งตะวันตก..." ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายราชธานีมาตั้งที่ฝั่งซ้ายของแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณที่พระราชอาเศฐยฐานและพวกราชจีนตั้งบ้านเรือนอยู่แต่เดิม จึงเห็นได้ว่าการกำหนดที่ตั้งพระนครของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เกี่ยวข้องกับแนวพระราชดำริ ในการป้องกันประเทศด้วย

ภาพโดยรวมของการทำสงครามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่เป็นการทำสงครามกับพม่า ญวน และการปราบปรามหัวเมืองประเทศราชในดินแดนเขมร ลาว และแหลมมลายู

การทำสงครามกับพม่า

สงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นรวม 10 ครั้ง^๔ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2328 ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อไทยยกทัพไปตีเมืองเชียงตุงใน พ.ศ. 2392 แต่ได้เลิกทัพไปใน พ.ศ. 2393^๕ ทั้งนี้การทำสงครามกับพม่ามีทั้งที่พม่ายกทัพเข้ามาตีไทย และทัพไทยยกไปตีหัวเมืองพม่า

การทำสงครามกับพม่าครั้งสำคัญๆ เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตลอดรัชกาลนี้มีการทำสงครามกับพม่าถึง 7 ครั้ง ที่สำคัญและหนักหน่วงที่สุดคือสงครามครั้งที่หนึ่งใน พ.ศ. 2328 ซึ่งเรียกกันว่า "ศึกเก้าทัพ" ที่พระเจ้าปดุงของพม่ายกทัพเข้ามา 5 ด้านรวม 9 ทัพ ทำให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและสมเด็จพระอนุชาธิราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท "เสด็จพระราชดำเนินพลทัพ 20 หมื่นออกตัดศึกที่ฮึกหาญ"^๖ หนึ่งในรัชกาลนี้ยังมีสงครามอีกหลายครั้งที่พม่ายกทัพมาตีไทย รวมทั้งที่ไทยยกทัพไปตีหัวเมืองพม่าด้วย

ดังนั้นการดำเนินนโยบายเพื่อธำรงรักษาเอกราชของชาติจากภัยสงครามกับพม่าจึงเป็นภาระสำคัญตลอดรัชกาลนี้ หลังจากนั้นปัญหาการป้องกันประเทศจากศึกพม่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ผ่อนคลายลง แต่ไทยก็ยังมีภาระในการทำสงครามด้านอื่นๆ อยู่ โดยเฉพาะปัญหาหัวเมืองประเทศราชและเวียดนาม

^๓แลพระราชดำริในการธำรงรักษาเอกราชสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การทำสงครามปราบปรามหัวเมืองประเทศราช

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ 2 หัวเมืองฝ่ายประเทศราชของไทยทั้งในดินแดนเขมร ลาว และมลายูต่างพากันเอาใจออกห่างแม้ว่าในสมัยธนบุรีจะสามารถปราบปรามได้แล้วก็ตาม แต่เมื่อเกิดจลาจลในกรุงธนบุรีจนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน หัวเมืองประเทศราชเหล่านั้นก็พากันกระด้างกระเดื่องอีก การปราบปรามหัวเมืองประเทศราชจึงเป็นปัญหาต่อเนื่องมาตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาหัวเมืองประเทศราชมีความแตกต่างกันในแต่ละรัชกาลดังนี้

ลาว มีพรมแดนต่อเนื่องกับพม่า เมื่อพม่ามีอำนาจเข้มแข็งและยกทัพมาตีไทยหลายด้านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมืองหลวงพระบางได้หันไปสวามิภักดิ์ต่อพม่า ทางกรุงเทพฯ จึงสั่งให้ทัพเมืองเวียงจันทน์ไปปราบปรามเมืองหลวงพระบาง ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเกิดปัญหาย้ายสาเกียดโง้งนำกบฏพวกชาวจีนจำนวนประมาณ 8,000 คน เข้ายึดเมืองจำปาศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านวงศ์ผู้ปกครองนครเวียงจันทน์ยกทัพไปปราบปราม และสถาปนาให้เจ้าราชบุตร (โย่) ซึ่งเป็นบุตรของเจ้านวงศ์เป็นเจ้าเมืองจำปาศักดิ์ นับเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับเมืองเวียงจันทน์ จนเป็นเหตุให้เจ้านวงศ์ก่อการกบฏขึ้นในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2369) โดยสามารถยึดหัวเมืองอีสานและรุกเข้ามามากวาดต้อนครัวเรือนถึงสระบุรี รัฐบาลจึงต้องส่งทัพหลวง และทัพของหัวเมืองต่างๆ รวมทั้งเกณฑ์ทัพหัวเมืองเขมรและล้านนาไปปราบปรามเจ้านวงศ์และบริวาร จนสามารถจับกุมเจ้านวงศ์ได้ใน พ.ศ. 2371

หลังจากเสร็จศึกเจ้านวงศ์แล้ว ไทยมีอธิปไตยเหนือดินแดนลาวโดยบริบูรณ์ อย่างไรก็ตามปัญหาการปราบปรามเจ้านวงศ์ทำให้เวียดนามเข้ามาแทรกแซงจนทำให้เกิดความบาดหมางกับไทย

เขมร มีความแตกแยกภายในประเทศมาตั้งแต่ปลายสมัยธนบุรี ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ทรงอภิเษกกับกษัตริย์เขมร 2 พระองค์^๖ คือ สมเด็จพระนารายณ์รามาธิบดี (นักองค์เอง) ใน พ.ศ. 2337 และสมเด็จพระอุไทยราชา (นักองค์จันทร์) ใน พ.ศ. 2349 แต่สมเด็จพระอุไทยราชาเอาใจออกห่างไปเข้าข้างญวนในช่วงปลายรัชกาล ต่อมาในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สมเด็จพระอุไทยราชามีข้อพิพาทกับอนุชา ซึ่งหนีมาพึ่งไทย เมื่อไทยส่งกองทัพของเจ้าพระยายมราช (น้อย) ไปปราบปราม สมเด็จพระอุไทยราชาได้หลบหนีไปอยู่ที่เมืองไซ่ง่อน และฟ้องกษัตริย์เวียดนามว่า "กรุงพระมหานคร ศรีอยุธยาบางกอกข่มขี่คุมเหงเหลือทนพันกำลังที่จะทนทานไม่ได้ ขอกองทัพญวนมาช่วยรักษาบ้านเมืองเขมรด้วย"^๗ พระเจ้าเวียดนามบาลองจึงมีรับสั่งต่อราชทูตไทยที่ไปเข้าเฝ้าใน พ.ศ. 2355 ให้ฝ่ายไทยยกโทษให้กับสมเด็จพระอุไทยราชาที่หนีไปพึ่งพาพระองค์ อีกทั้งพระองค์ยังให้การเกื้อกูลต่อพวกเขมรจนทำให้หัวเมืองเขมร 34 หัวเมือง ขึ้นชมบารมียอมขึ้นต่อเวียดนาม และไม่ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยตลอดรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย^๘

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปัญหาเขมรได้เพิ่มความขัดแย้งระหว่างไทยกับเวียดนามมากขึ้นหลังจากเกิดกรณีศึกเจ้านวงศ์ เนื่องจากสมเด็จพระอุไทยราชา ซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของญวน และต้องการกลับมาปกครองกัมพูชาตามเดิม ได้ส่งเครื่องบรรณาการมาขอพึ่งไทยใน พ.ศ. 2372^๙ พระบาท-

สมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงขัดเคืองเวียดนามตั้งแต่ครั้งศึกเจ้าอนุวงศ์ จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ยกทัพไปตีหัวเมืองเขมรที่อยู่ใต้อำนาจของญวนใน พ.ศ. 2376 และทำให้เกิด สงครามระหว่างไทยกับเวียดนาม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการรบในแผ่นดินกัมพูชา หลังสงครามยุติใน พ.ศ. 2390 ไทยได้สถาปนาปกครองด้วงเป็นกษัตริย์เขมร ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระท้าวทศพรวิกรมามาธิบดี" จากนั้น เหตุการณ์ความไม่สงบเรียบร้อยด้านหัวเมืองเขมรในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงยุติลง

รัฐมลายู ที่เคยขึ้นต่อไทย ได้ตั้งตนเป็นอิสระในสมัยธนบุรี ต่อมาในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สมเด็จพระ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงยกทัพไปรบพม่าทางภาคใต้ และปราบปรามเมืองปัตตานีให้ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทย เป็นผลให้เมืองไทรบุรี กลันตัน และตรังกาญยอมอ่อนน้อมต่อไทยด้วย¹² ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต้นอุ้มอ้มน้องชายของเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) ได้ไปฟ้องเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ว่าเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) เอาใจออกห่างไปเข้ากับพม่า เมื่อทางกรุงเทพฯ มีตราให้เจ้าพระยาไทรบุรีไปแก้คดี เจ้าพระยาไทรบุรีจึงตั้งแข็งเมือง เป็นเหตุให้ไทยต้องส่งกองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้ไปปราบปรามใน พ.ศ. 2364 เจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) ได้หนีไปพึ่งอังกฤษที่เกาะหมาก (ปีนัง) ซึ่งอังกฤษได้เช่าจากพระยาไทรบุรี (อับดุลละ โมกุลมระ) ตั้งแต่ พ.ศ. 2329 อนึ่ง หลังจากเจ้าพระยาไทรบุรีหลบหนีไปแล้ว ไทรบุรีได้ตกเป็นของไทยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ตาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีปัญหาที่หัวเมืองมลายูพยายามก่อกบฏ เช่น กรณีตงกูเค่น สีตะวัน หลานเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) พยายามยกทัพมาตีเมืองไทรบุรีใน พ.ศ. 2373 แต่ก็ถูกกองทัพหัวเมืองปักษ์ใต้ปราบปรามได้สำเร็จ และเป็นเหตุให้หัวเมืองมลายูอื่นๆ ก่อกบฏตามมา เช่น เมืองปัตตานี เมืองกลันตันและเมืองตรังกาญ¹³ นอกจากนี้ลูกหลานของเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) ยังหนีไปเป็นโจรสลัดและยกทัพเข้าตีเมืองตรังกาญและไทรบุรีใน พ.ศ. 2381 เมื่อตีได้แล้ว จึงยกทัพข้ามไปตีเมืองสงขลาต่อ และส่งคนไปเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองเชื้อสายมลายูอื่นๆ ให้เป็นกบฏ¹⁴ ดังที่พระบาทสมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า "แขกเมืองไทรเป็นกบฏขึ้นครั้งใด แขกเมืองขึ้นเมืองสงขลา ก็พลอยเป็นกบฏขึ้นด้วย จะไว้ใจมิได้"¹⁵ ดังนั้นทางกรุงเทพฯจึงให้พระยาศรีพิพิธมนตรียกทัพไปปราบปรามเหตุกบฏและระงับข้อพิพาทที่เมืองกลันตันในคราวเดียวกัน ปัญหาเมืองไทรบุรียุติลงใน พ.ศ. 2384 ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนังเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้แต่งตั้งตนกูอับดุลลา บุตรชายคนโตของเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) เป็นเจ้าเมืองไทรบุรี ทำให้เจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) ได้กลับมามีอยู่ที่เมืองไทรบุรีดังเดิม¹⁶ ความวุ่นวายจึงยุติลง อย่างไรก็ตามปัญหาหัวเมืองมลายูดังกล่าวเป็นกรณีที่ทำให้อังกฤษจួយโอกาสเข้ามาแทรกแซงอธิปไตยของไทยในดินแดนมลายู

การทำสงครามกับเวียดนาม

เวียดนามมีความสัมพันธ์ที่ดีกับไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เนื่องจากไทยเคยให้ความช่วยเหลือ และสนับสนุนให้้องเชียงสือได้กลับไปกอบกู้บ้านเมืองกระทั่งสามารถสถาปนาตนเป็นพระเจ้าเวียดนามยาลอง แต่หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สวรรคต

แล้ว เวียดนามก็เริ่มขยายอำนาจ ด้วยการยึดเมืองไพนทาม (เมืองฮาเตียน) ซึ่งอยู่ใกล้กับเขตแดนเขมร และได้เข้าแทรกแซงอิทธิพลของไทยเหนือเขมร โดยให้การสนับสนุนสมเด็จพระอุไทยราชาซึ่งหลบหนีไปอยู่ที่เมืองไซ่งอน และยังมีพระราชสาส์น มาถึงสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอธิบายเหตุผลที่ไม่บังคับให้สมเด็จพระอุไทยราชายอมอ่อนน้อมต่อไทยว่า

...เมืองเขมรก็เมืองหนึ่งแต่เป็นข้าอยู่ทั้งสองเมืองใหญ่
จะเข้าไป หรือมิเข้าไป ก็สุดแต่ใจเจ้าเขมร ครั้นกรุงเวียดนาม
จะว่ากล่าวให้เข้าไปเกลือกเมืองเขมรเป็นเหตุการณืประการใด
เมืองขึ้นทั้งปวงจะนิมทว่ากรุงเวียดนามรู้กันกับกรุง
พระมหานครหรืออยุธยาให้เจ้าเมืองเขมรตกหลุมติดปวง...¹⁷

อย่างไรก็ตามทางฝ่ายไทยก็ยังไม่พร้อมจะเผชิญหน้ากับเวียดนาม เนื่องจากการศึกสงครามด้านพม่า ก็ยังไม่สงบราบคาบ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงมีพระราชดำริว่าให้ “รักษาทางไมตรีกับญวนไว้ดีกว่าที่จะให้เกิดเป็นอริกันขึ้น”¹⁸ อนึ่งทางฝ่ายเวียดนามเองก็ยังไม่ต้องการเป็นศัตรูกับไทยโดยตรง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพม่าส่งทูตไปเวียดนามใน พ.ศ. 2366 เพื่อชวนเวียดนามให้เข้าร่วมทำสงครามต่อไทย พระเจ้ามินหม่าง กษัตริย์เวียดนามทรงปฏิเสธและส่งข่าวให้ไทยทราบ

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเวียดนาม ถึงจุดแตกหักในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเวียดนามเข้ามาแทรกแซงกรณีศึกเจ้าอนุวงศ์ เนื่องจากเจ้าอนุวงศ์หนีไปพึ่งเวียดนาม ทางฝ่ายเวียดนาม จึงให้ความช่วยเหลือและช่วยนำเจ้าอนุวงศ์กลับนครเวียงจันทน์ โดยมีพระราชสาส์นของกษัตริย์เวียดนาม มาขอโทษแทนเจ้าอนุวงศ์ ที่กรุงเทพฯ ว่า “ขอให้กรุงเทพมหานคร มีความเมตตาแก่นุให้ได้คงอยู่บ้านเมืองตามเดิม จะได้เป็นข้าขอบขัณฑสีมาทั้ง 2 พระนครเหมือนแต่ก่อน”¹⁹ แต่เมื่อเจ้าอนุวงศ์ได้กลับคืนนครเวียงจันทน์แล้ว กลับส่งทัพออกมาตีทัพไทย ก่อนที่จะแตกพ่ายและหลบหนีไปอีก เป็นเหตุให้พระยาราชสุภาวดี (สิงห์) สั่งเผาทำลายนครเวียงจันทน์และกวาดต้อนครัวเรือนมายังกรุงเทพฯ เวียดนามได้เข้ามาแทรกแซงเหตุการณ์ครั้งนี้และได้ส่งคณะทูตนำหนังสือมาถึงแม่ทัพไทยและเจ้าอนุวงศ์ แต่ฝ่ายกองทัพไทยเห็นว่าการแทรกแซงของเวียดนามทำให้ไทยยอมผ่อนปรนจนต้องสูญเสียทหารในการรบ จึงลงพวงคณะทูตเวียดนามจำนวนประมาณ 50 คนไปฆ่า²⁰ ทางฝ่ายเวียดนามเรียกร้องให้ไทยนำแม่ทัพและนายทหารที่กระทำการฆ่าคณะทูตเวียดนามมาลงโทษ แต่ฝ่ายไทยก็มิได้ปฏิบัติตาม ทั้งนี้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำริว่า

...ทางไมตรีไทยกับญวนจะขาดกันก็ได้เป็นไรมิ ไทยก็
ไม่ได้พึ่งบุญพึ่งพาศนาญวนๆ จะทำอะไรแก่ไทยก็ไม่ได้
ไทยก็ไม่กลัวญวน เพราะวีฬหรือเสบียงอาหารบ้านเมือง
เขตรแดนก็พอเสมอๆ กัน ไม่อึ้งหย่อนกันกัน เมื่อญวน
ก่อเหตุก่อนแล้ว ไทยก็ต้องสานตามญวนๆ ก่อเหตุการณ์
ให้ทางไมตรีมิวามองไปเช่นนี้...²¹

ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างสองประเทศจึงเสื่อมลงจนใกล้ถึงจุดแตกหัก ต่อมาใน พ.ศ. ๒๓๗๖ เมืองโขงอ่อน ก่อการกบฏต่อราชสำนักเว้ และเกิดการจลาจลขึ้นในเวียดนาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงขัดเคืองพระทัยที่เวียดนามลบล้างไทยจากข้อพิพาทต่างๆ ทั้งกรณีเขมรและลาว จึงมีพระราชดำรัสว่า “จำเป็นจะต้องยกทัพไปทำศึกสงครามกับญวน เป็นการตอบแทนแก้แค้นกับข้าญวนบ้าง จึงจะชอบด้วยธรรมเนียมพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าเหมือนกัน ถ้าไม่ทำดังนั้น นานาประเทศก็จะดูหมิ่นว่าไทยกลัวญวน”^{๒๒} ในการนี้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์) ยกทัพไปตีเขมรและต่อเนื่องไปจนถึงโขงอ่อน สงครามระหว่างไทยกับเวียดนามดำเนินต่อเนื่องนาน ๑๔ ปี และยุติใน พ.ศ. ๒๓๙๐ โดยฝ่ายเวียดนามซึ่งพอดีมีการผลัดแผ่นดินใหม่ ได้ยินยอมให้นักกงศัลดวง หรือสมเด็จพระหริรัถยรามาชิตีที่ฝ่ายไทยขুবเลี้ยงไว้ขึ้นเป็นกษัตริย์กัมพูชาและส่งคืนเจ้านายเขมรฝ่ายหญิงที่เวียดนามควบคุมไว้กลับคืนกัมพูชา

การขยายอิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก

มหาอำนาจตะวันตกที่ขยายอิทธิพลเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือประเทศอังกฤษ ซึ่งเริ่มแผ่อิทธิพลเข้ามาทางตอนใต้ของไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช อังกฤษได้ขอเช่าปิ่นังและดินแดนโพรวินซ์ เวลส์ลีย์ (Province Walesley) จากไทรบุรี หลังจากนั้นได้พยายามแทรกแซงอิทธิพลของไทยในแหลมมลายู โดยเฉพาะเมื่อเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) หนีไปพึ่งอังกฤษที่ปิ่นัง อังกฤษได้พยายามเรียกร้องให้ไทยยอมรับเจ้าพระยาไทรบุรีให้กลับไปปกครองเมืองไทรบุรีดั้งเดิม ดังจะเห็นได้ว่าคณะทูตของอังกฤษทั้ง ๒ คณะ คือ คณะของจอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ซึ่งเดินทางเข้ามาใน พ.ศ. ๒๓๖๔ และร้อยเอกเฮนรี เบอว์นีย์ (Henry Burney) ที่เข้ามายังกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๓๖๘ - ๒๓๖๙ ต่างก็พยายามเจรจาปัญหาของเจ้าพระยาไทรบุรี (ประจักษ์) แต่ฝ่ายไทยไม่ยอมเจรจาในเรื่องนี้

นอกจากนี้อังกฤษได้ขยายอิทธิพลเข้าไปในพม่า จนเกิดสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และเพื่อป้องกันไม่ให้ไทยช่วยโอกาสโจมตีหัวเมืองพม่า ในขณะที่พม่ากำลังทำสงครามกับอังกฤษ อังกฤษจึงมอบหมายให้เบอว์นีย์มาชักชวนไทยให้ร่วมรบกับพม่า อย่างไรก็ตามไทยไม่ได้ร่วมกับอังกฤษทำสงครามต่อต้านพม่าเพราะฝ่ายไทยก็ไม่ไว้ใจอังกฤษและต้องการวางตัวเป็นกลาง^{๒๓}

ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ไทยได้ทำสนธิสัญญาเบอว์นีย์ (Burney Treaty) กับอังกฤษ ซึ่งทำให้อังกฤษยอมรับสิทธิของไทยเหนือดินแดนประเทศราชในแหลมมลายู^{๒๔} หลังจากนั้นอังกฤษก็มีความสัมพันธ์ทางการค้ากับไทย โดยที่อังกฤษไม่ได้เข้ามาแทรกแซงทางการเมืองของไทยอีกตลอดรัชกาล แต่การที่อังกฤษสามารถเอาชนะพม่าจนได้เข้าไปปกครองพม่า และยังมีเอาชนะจีนในสงครามฝิ่นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ ก็ทำให้ไทยยังคงไม่ไว้ใจและหวาดระแวงอิทธิพลของอังกฤษ ดังกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงสั่งเสีย ขุนนางผู้ใหญ่ก่อนเสด็จสวรรคตว่า

*การศึกษาสงครามช้างญวนช้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว
จะมีอยู่ก็แต่ช้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดีอย่าให้เสียที่แก่เขาได้*

การงานสิ่งใดของเขาที่สมควรจะเรียนร่ำเอาไว้ก็เอาอย่างเขา
แต่อย่าให้มันถือเลื่อมใสไปทีเดียว^๖

การดำเนินนโยบายเพื่อธำรงรักษาเอกราชของชาติ

สถานการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงของชาติทำให้มีการดำเนินนโยบายหลากหลายรูปแบบในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งการใช้กำลัง การผูกมิตร และการผ่อนปรนตามสถานการณ์

นโยบายใช้กำลัง

การใช้กำลังหรือการทำสงครามเป็นวิธีการป้องกันอธิปไตยและเอกราช ตลอดจนเพื่อขยายแสนยานุภาพ ของชาติที่ประเทศต่างๆ นิยมปฏิบัติกันตั้งแต่อดีต สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้ดำเนินนโยบายนี้เป็นหลักมาโดยตลอด เนื่องจากต้องการสร้างความมั่นคงเข้มแข็งเพื่อความอยู่รอดของกรุงรัตนโกสินทร์ที่เพิ่งสถาปนาขึ้นเป็นราชอาณาจักร พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการทำสงครามมาก ทั้งการเตรียมป้องกันพระนคร การจัดเตรียมกำลังทัพ และการกำกับควบคุมการทำสงคราม ตามที่ปรากฏในกระแสพระราชดำริ ในโอกาสต่างๆ

การเตรียมป้องกันพระนคร

การเตรียมป้องกันพระนครที่สำคัญ ได้แก่การสร้างป้อมปราการและเมืองป้อมปราการ เพื่อป้องกันศัตรูที่จะบุกรุกเข้ามาโดยเฉพาะทางทะเล

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้มีการสร้างป้อมและเมืองที่ปากลัด (ลัดตันโพธิ์) เพื่อป้องกันการรุกรานของเวียดนาม หลังจากกองเรือซึ่งเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ 4 ปี ได้หลบหนีกลับไปกอบกู้บ้านเมืองใน พ.ศ. 2329 และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงห้ามไม่ให้ติดตามสมเด็จพระกษัตริย์วงศ์บรมมหาสุริยวงศาธิบดีเจ้าเมืองเชียงตุงให้จัดเตรียมการป้องกันพระนคร ความว่า

...แม้จะละไว้มิให้ติดตามเอาตัวให้ได้ นานไปภายหลัง
เมื่อล่วงผ่านนี้ไปแล้ว มันจะทำความลำบากเดือดร้อน
แก่ลูกหลานเราเป็นแน่อย่าสงสัยเลย เพราะองเชียงสือเข้ามา
อยู่ที่กรุงเทพฯ ก็หลายปี ได้รู้ตื้นลึกหนกเบาในบ้านเมือง
เราทุกสิ่งทีเมืองสมุทรปราการก็ยังไม่มียี่งใดที่จะรับรอง
ข้าศึกศัตรูฝ่ายทะเล ถ้าองเชียงสือกลับใจเป็นศัตรูแล้ว
จะรบยาก...จะขอรับพระราชทานทำเมืองขึ้นที่ปากลัด^๗

อย่างไรก็ตามการสร้างเมืองที่ปากลัด ยังไม่ได้เริ่มดำเนินการ คงมีเพียงการสร้างป้อมวิทยาคมที่ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ เนื่องจากเกิดศึกพม่าครั้งที่ 2 ในรัชกาลนี้ ต่อมาใน พ.ศ. 2357 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งทรงห่วงสงครามทางทะเล จึงมีพระราชดำริให้สร้างเมืองป้อมปราการทางทะเล โปรดเกล้าฯ

ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จไปสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์หรือเมืองพระประแดงในปัจจุบันขึ้นที่ปากลัด และสร้างป้อมขึ้นใหม่ทางด้านตะวันออกอีก 3 ป้อม คือ ป้อมภูเจ้าสมิงพราย ป้อมปิศาจสิง และป้อมราหูจร รวมทั้งป้อมทางด้านตะวันตก 5 ป้อม คือ ป้อมแสงไฟฟ้า ป้อมมหาสังหาร ป้อมศัตรูพินาศ ป้อมจักรภรต และป้อมพระจันทร์พระอาทิตย์ นอกจากนี้ยังให้ร้อยโซ่ผูกท่อนสำหรับชิงกันแม่น้ำเพื่อป้องกันเรือของศัตรูที่รุกกล้าเข้ามา^{๑๗}

ต่อมาใน พ.ศ. 2362 ไทยทราบข่าวองค์อาณัติ เจ้าเมืองไซ่ง่อนกำลังเกณฑ์ไพร่พลทั้งญวนและเขมร ชุตคลองเชื่อมกับเมืองไผ่ทมาศ ซึ่งจะทำให้เวียดนามสามารถยกกองทัพเรือมาโจมตีหัวเมืองชายทะเลของไทยได้ง่าย พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์และเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นแม่กองไปสร้างป้อมที่เมืองสมุทรปราการ ได้แก่ ป้อมประโคนชัย ป้อมนารายณ์ปราบศึก ป้อมปราการและป้อมกายสิทธิ์ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออก ป้อมมีเสื่อสมุทรอยู่ที่เกาะกลางน้ำตรงข้ามกับเมืองสมุทรปราการและป้อมนาคทราบซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก^{๑๘} นอกจากนี้ยังโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศักดิ์พลเสพ สร้างป้อมเพชรหึงเพิ่มขึ้นที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ และชุตคลองลัดหลังเมืองนครเขื่อนขันธ์ เพื่อให้เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์

หลังจากศึกเจ้าอนุวงศ์ยุติลง ไทยมีปัญหาด้านความสัมพันธ์กับเวียดนาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ระวังรักษาเมืองสมุทรปราการอย่างเข้มแข็ง มีการสร้างป้อมตรีเพชรเพิ่มขึ้นที่หน้าป้อมมีเสื่อสมุทรอีกแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการสร้างป้อมทางหัวเมืองชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก เช่น ให้สร้างป้อมวิเชียรโชฎก ที่เมืองสาครบุรี (หรือเมืองสมุทรสาครในปัจจุบัน) และชุตคลองสุนทรหอนเพื่อเตรียมการสำหรับกองทัพเรือใน พ.ศ. 2371 ต่อมาใน พ.ศ. 2375โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมพิฆาตข้าศึกขึ้นที่เมืองสมุทรปราการ

เมื่อไทยทำสงครามกับเวียดนามใน พ.ศ. 2376 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้เตรียมการป้องกันหัวเมืองชายทะเลด้านตะวันออกด้วย โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) เป็นแม่กองไปสร้างเมืองจันทบุรีขึ้นใหม่ที่เนินวง โดยให้มีป้อมปราการล้อมรอบเพื่อให้คุ้มครองราชฎารได้ ในปีถัดมาได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมภัยพินาศที่ปากแม่น้ำจันทบุรี และป้อมพิฆาตปัจจามิตรที่แหลมสิงห์ รวมทั้งสร้างป้อมกำแพงที่เมืองอะเชิงเทรา และสร้างป้อมคกงระพันเพิ่มขึ้นที่เมืองสมุทรปราการทางด้านปากน้ำสาขลาด้วย^{๑๙} อนึ่งทรงมีพระบรมราชานุญาตให้เจ้าพระยาบดินทรเดชาชุตคูเมืองรอบเมืองพระตะบอง และสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบเพื่อป้องกันกำลังของเวียดนาม รวมทั้งสร้างกำแพงเมืองล้อมรอบเมืองเสียมราฐและให้ชิงโซ่ตามแม่น้ำเพื่อป้องกันการรุกรานทางน้ำด้วย^{๒๐}

ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยไม่ยอมแก้ไขสนธิสัญญาเบงกอลที่ตามข้อเสนอของฝ่ายอังกฤษที่ส่งเซอร์ เจมส์ บรูค (Sir James Brooke) เข้ามาเจรจาใน พ.ศ. 2393 ทำให้ฝ่ายอังกฤษไม่พอใจ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมที่สมุทรปราการขึ้นอีกแห่งหนึ่ง คือ ป้อมเสื่อชอนเล็บและให้ชุตคลองหลังป้อมเพื่อเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์หากเกิดศึกสงคราม

การจัดเตรียมกำลังทัพ

การจัดเตรียมกำลังทัพเป็นหัวใจสำคัญของการทำศึกสงคราม ประกอบด้วยการเตรียมกำลังไพร่พล และการเตรียมอาวุธยุทโธปกรณ์การจัดเตรียมกำลังไพร่พลส่วนใหญ่เป็นการเกณฑ์กำลังไพร่พลจากหัวเมืองต่างๆ และหัวเมืองประเทศราช ส่วนการเตรียมอาวุธยุทโธปกรณ์ซึ่งมีทั้งการต่อเรือ จัดหาอาวุธและเสบียงอาหาร การจัดเตรียมกำลังทัพเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อมาทุกรัชกาล ดังกระแสพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเกี่ยวกับพระราชกำหนดสังกัดเลขว่า

...ประเพณีสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชแต่ก่อนสืบมา

จักทะนุบำรุงรักษา พระบวรพุทธศาสนาให้ถาวรวัฒนาการได้

ก็อาศัยขุบเลี้ยงหมู่ทแกล้ว ทหารช่องสุมพลโยธา สะสมเครื่อง

สรรพศาสตราวุธ ประกอบกับพระบารมีพระราชเดช

อาณาจักรเป็นประธาน จึงเสด็จการสู้รบทำสงคราม

ปราบปรามปัจจามิตร มิให้พระพุทธศาสนาเป็นอันตรรายแก่ข้าศึกได้

เป็นเยี่ยงอย่างลำดับพระมหากษัตริย์สืบมา...^๓

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไทยทำศึกกับพม่าและปราบปรามหัวเมืองต่างๆ ตลอดรัชกาล ทำให้มีการเตรียมความพร้อมของไพร่พลอยู่เสมอ ประกอบกับการทำศึกสงครามส่วนใหญ่ได้รับชัยชนะ จึงสามารถกวาดต้อนครัวและไพร่พล รวมทั้งเครื่องศาสตราวุธ ม้าช้างและเสบียงอาหารมาเป็นกำลังได้จำนวนมาก เช่น ปืน “พระยาตานี” ที่นำมาจากปัตตานีใน พ.ศ. 2329 ต่อมาทางการได้หล่อปืนใหญ่ชื่อ “นารายณ์สังหาร” เพื่อให้คู่กัน นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชยังโปรดเกล้าฯ ให้หล่อปืนอีก 6 กระบอก ชื่อปืนมารประไลย ไหววรณพ พิรุณแสนห้า พลิกพระสุธานายพระอิศวรปราบจักรวาล และพระกาฬผลาญโลก^๔

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แม้การศึกษาสงครามด้านพม่าน้อยลง แต่ก็ยังมีปัญหาด้านหัวเมืองประเทศราชอยู่ ทางการได้ออกพระราชกำหนดสังกัดเลขทัพพระราชอาณาจักรเพื่อจัดระเบียบไพร่พลใหม่ เนื่องจากไพร่พลเดิมแก่ชราลงและบางส่วนก็หลบหนีราชการไปช่องสุมเป็นใจอยู่ในปกครองเตรียมความพร้อมของกำลังทัพในรัชกาลนี้ มีปรากฏในกฎกระทรวงกลางใหม่ให้ไว้แก่พระยานครศรีธรรมราช ดังนี้

...ประการหนึ่งให้ตรวจดูสารบาญชีเลขคงสังกัดจำนวนปี

เกาะเบญจศก ปินะโรงออกศก เป็นเลขหมวดใดกองใด

แลเลขหัวเมืองนายที่บรรดาแคว้น แคว้นแขวงจังหวัดขึ้นแก่

เมืองนครศรีธรรมราชเป็นจำนวนเลขมากน้อย เท่าใดให้คิด

บาญชีมาอ่านจงเมืองๆ ให้จะเจนจำนวนเลขไว้จงมันคง

มีราชการจะได้กะเกณฑ์สะดวก...อนึ่งให้ตรวจดูปืนใหญ่

น้อยกระสุน ดินประสิ่วเครื่องศาสตราอาวุธ / ให้รู้ว่าดีแล

ชำรุดมีอยู่มากน้อยเท่าใด ซึ่งชำรุดนั้นพอจะตักแต่งซ่อม

แปลงขึ้นเป็นราชการได้...เป็นใหญ่หน่อย ซึ่งคือผู้มีได้ชำรุด
แลดินประสิว นั้น ก็ให้ว่าแก่หมู่พนักงานให้เอาเป็นโรคม
น้ำมันและเอาดินออกตากแดดจนแห้งๆ อย่าให้ดินอับรา
ป็นเป็นสนิมคร่ำคร่า... อนึ่งให้ตรวจดูเรือรบเรือไล่ในอัครา
นอกอัคราสำหรับเมือง มีจำนวนอยู่มากน้อยเท่าใดดีแล
ชำรุดประการใด..อย่าให้เรือรบเรือไล่ชำรุด ทุคโทรม
อยู่แต่ลำหนึ่งได้..อย่าให้เรือรบเรือไล่ตากแดดคร่ำผ่านฤดูเบียด
เสียราชการไปแต่ลำหนึ่งได้...ประการหนึ่งเมืองแขก
ทั้งปวงยังไม่ราบคาบ ให้แต่งหลวงขุนหมื่นทบก้าว
ทหารโดยควร กอบไปด้วยปืนกระสุนดินประสิว
เครื่องศาสตราอาวุธครบมือออกไปตรวจด่านตะเวน
ด่านปลายด่านแดนหัวเมือง สอดแนมเอาข่าวราชการ
ให้รู้จงได้...ให้พระยานครศรีธรรมราชกรมการคิดอ่าน
ปรึกษาหารือจัดแจงบำรุงสิ่งสมมุขุโยธาทหารให้
ชำนาญในกาการยุทธไว้จงสรรพ ถ้าเห็นพรรคพวก
...กำลังชอบผู้ใดของอาจมาดแก่แล้วหาญก็ให้จัดบำรุง
แต่งตั้งเป็นหลวงขุนหมื่นนายกองนายหมวดควบคุม
เลกอาหมาตไว้เป็นหมวดเป็นเหล่าจพร้อมมูล มีการ
ณรงค์สงครามทุกคำคืนประการใดจะได้กะเกณฑ์เอา
ทันแห่งที่ราชการโดยสะดวก...อนึ่งข่าวเป็นกระหู่
ราชการถ้าถึงเทศการทำนาให้ตักเตือนว่ากล่าวแก่อาณา
ประชาราษฎร์ให้ชักชวนกันทำไร่นาจงเต็มภูมิให้ได้ผล
เมล็ดข้าวจงมากจะได้เป็นกำลังราชการ แลทำบุญ
ให้ทานเป็นการกุศลสืบไป...^{๒๓}

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติและทรงประกอบพระ
ราชพิธีบรมราชาภิเษก พระองค์ทรงมีพระราชดำริเกี่ยวกับการเตรียมความพร้อมในการทำสงครามว่า

...ประเพณีสมเด็จพระมหาราชมณฑลราชธานีราชแต่ก่อนสืบมา
จะรักษาแผ่นดิน และพระบวรพุทธศาสนาไว้ หมิให้เกิด
จลาจลแปรอัตรายแก่ข้าศึกศัตรูหมู่ ประจามิตร หมิให้คิด
ประทศร้ายหมิ่นประมาทกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา
ได้ ก็เอาใสพระราชอาษาและราชาธนาภาพ ขุนเลี้ยงทแก้ว
ทหาน ให้สามารถใน การณรงค์สงครามปราบปรามประจามิตร
จึงทรงคิดรวบรวมไพร่พลโยธาไว้ ให้คงหมู่มีขาระบาญธีย

เกษียรนางว่าว เขาพระโตโตในราชกิจการที่จะซ่อมแปลง
จัดแจงพระนคร และเครื่องสรรพอาวุธปืนใหญ่น้อย
ให้พร้อมบริบูรณ์ไว้ ชุกมีราชการทัพศึก จะได้กะเกณฑ์ตาม
จำนวนให้ถ้วนทันราชการหนีได้ขาดการสงคราม
จึงจะสามารถสู้รบฆ่าศึกเอาไชยฉฉนได้...^๒

นอกจากนี้เมื่อเกิดศึกเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หัวเมืองต่างๆ เตรียมเกณฑ์ทัพไปช่วยรบกับเวียงจันทน์ พร้อมกับเตรียมอาวุธและเสบียงให้ครบถ้วน ดังปรากฏในหนังสือ เกณฑ์เลขเมืองสงขลา จ.ศ. 1188 (พ.ศ. 2369) ฉบับที่ 1 ว่า

...ให้พญาสังฆลการ่กรมการเกณฑ์คน เจ้าเมืองกรมการ
แลเลขสังกัดพันแลกลวย กองนอกในพระราชวังหลวง
พระราชวังวอ บันตามืออยู่ ณ หัวเมือง โดยมากน้อย
เท่าใด โนมี่เสบียงอาหารเครื่องสรรพอาวุธครบมือจ้งทุกคน...^๓

หลังจากศึกเวียงจันทน์ยุติลงใน พ.ศ. 2371 แล้ว ไทยก็เตรียมการทำสงครามกับเวียดนาม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีกระแสพระราชดำริว่า “กองทัพฝ่ายเราไปล่าช้างญวนเสีย เจ้าเวียดนามมีความโกรธแค้นอยู่ จะไว้ใจทางทะเลไม่ได้”^๔ ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามนทรสุรินทรราช (น้อย) ต่อเรือรบมหาพิไชยฤกษ์ขึ้นเป็นตัวอย่างหนึ่งลำที่สามารถใช้ได้ทั้งในคลองและในทะเลหลังจากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดี เจ้าสัวและเจ้าภานุนายอากรช่วยกันต่อเรือคนละลำสองลำ รวม 30 ลำ โดยพระราชทานเงินค่าแรงในการต่อเรือให้ลำละ 30 ชั่ง^๕ ครั้นเมื่อไทยส่งกองทัพไปตีเขมรและเวียดนามใน พ.ศ. 2376 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกรงว่าเวียดนามจะยกทัพเรือมาตีพระนครเป็นการแก้แค้น ใน พ.ศ. 2377 จึงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการ เจ้าสัวและเจ้าภานุนายอากร ช่วยกันต่อเรือบ้อมแบบญวนจำนวน 80 ลำ โดยพระราชทานเงินค่าแรงให้ลำละ 20 ชั่ง ในจำนวนนี้ให้เก็บไว้ป้องกันพระนคร 40 ลำ ที่เหลืออีก 40 ลำ ให้แจกจ่ายไปรักษาหัวเมืองชายทะเล^๖ ในปีเดียวกันนั้นเจมส์ไวเวอร์นารด์ (ชวง บูนาต) ได้ต่อเรือกำปั่นแก้วกลางสมุทรขึ้นถวาย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเรือกำปั่นเช่นเดียวกันขึ้นใหม่อีกลำหนึ่ง และพระราชทานชื่อว่า *ระบิณบัวแก้ว* ต่อมาจึงโปรดเกล้าฯ ให้ต่อเรือกำปั่นวิชาคม ไว้ที่เมืองจันทบุรีอีกลำหนึ่งด้วย

หนึ่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัฐบาลไทยยังเห็นความสำคัญของการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศโดยเฉพาะกับชาติตะวันตกทั้งโปรตุเกส อังกฤษและสหรัฐอเมริกา เพราะทำให้ไทยสามารถซื้อปืนและดินปืนเพื่อเตรียมพร้อมในการทำสงครามได้ อาวุธปืนและดินปืนส่วนใหญ่มีพ่อค้าชาวตะวันตกนำเข้ามาถวายหรือนำมาถวายเพื่อแลกเปลี่ยนกับสินค้าเป็นการตอบแทน อีกทั้งยังได้รับความดีความชอบ ทำให้พ่อค้าต่างๆ ได้รับสิทธิพิเศษ สามารถขายสินค้าที่นำเข้ามากับเรือของตนด้วย ดังเช่นกาลส เดอ ลิลโวรา ชาวโปรตุเกส ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นกงสุลโปรตุเกสประจำกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. 2363 และได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้เป็นหลวงอภัยพานิช ก็มีความดีความชอบในการจัดหาอาวุธปืนให้กับไทย นอกจากนี้กับต้นแสนพ่อค้าชาว

อเมริกันซึ่งนำปืนคาบศิลาจำนวน 500 กระบอกเข้ามาถวายใน พ.ศ. 2364 ก็ได้รับพระราชทานยศเป็นหลวงภักดีราชด้วย^{๓๖} ในรัชกาลนี้มีหลักฐานว่าไทยยังได้รับความช่วยเหลือจากพ่อค้าที่ป็นักจัดหาอาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ ดังปรากฏในจดหมายของเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีฯ ถึงพระอภัยวารีพ่อค้าที่เกาะปีนังว่า

...จึงมีพระราชโองการดำรัสว่า ซึ่งพระอภัยวารีมีจิต
คิดถึงพระเดชพระคุณได้จัดแจงปืน กระสุนดินประสิว
ให้แก่เมืองไทยไปเป็นกำลังรับอภัยพม่าข้าศึกนั้น
เป็นความชอบอยู่แล้ว แลซึ่งจะแต่งสตูปกำปั่นให้บรรทุก
สินค้าเข้าไปจำหน่าย ณ กรุงศรีอยุธยา...
ให้เข้าไปค้าขายตามใจเถิด แต่ทว่า ณ กรุงศรีอยุธยาจะ
ต้องการ ปืนคาบศิลาไว้สำหรับราชการเป็นอันมาก
ให้พระอภัยวารีจัดปืนคาบศิลา ชาดสุตัน ยาว โบก
บรรทุกกำปั่นเข้าไปด้วย จะจัดซื้อเอาเป็นหลวง ตามราคา
ซื้อขายแก่กัน...^{๓๗}

และปรากฏในจดหมายของเจ้าพระยาอัครมหาเสนาธิบดีฯ ถึงพระกบดินทามิซ พ่อค้าที่เกาะปีนัง มีข้อความว่า

...พระกบดินทามิซได้ช่วยจัดซื้อปืนใหญ่ และจัดเรือมะเตา
พร้อมไปด้วยปืนใหญ่น้อย กระสุนดินประสิวเป็นเรือ
ลำเลียงมาส่งกองทัพ เมืองนครไปตีอภัยพม่าเมืองกลาง
แล้วพระกบดินทามิซจัดได้ปืนแฝด ๘ ลำกล้อง บอก ๑
...ให้หลวงสุรินทามาตย์คุมเข้าไปทูลเกล้าฯนั้น...
ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งพระกบดินทามิซ
มีน้ำใจสวามิภักดิ์คิดถึงพระเดชพระคุณนั้น ก็เป็นความชอบ
แก่พระกบดินทามิซอยู่ จึงทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระราชทานพระกบดินทามิซ... อนึ่งต้องพระราช
ประสงค์ปืนคาบศิลาไว้สำหรับการสงครามเป็นอันมาก
ถ้ากำปั่นลูกค้ำมีปืนคาบศิลา เป็นชาดสุตัน โบกหลัง
หนังสือ มาเข้า ณ เมืองเกาะหมาก ก็ให้พระกบดินทามิซ
ช่วยจัดซื้อขึ้นไว้เป็นของหลวง จะเป็นราคามากน้อย
เท่าใดให้บอกเข้าไปให้แจ้ง จะพระราชทานออกมา
มิให้รััดสน'^{๓๘}

การกำกับควบคุมการทำสงคราม

พระมหากษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นทุกพระองค์ ทรงมีพระปรีชาสามารถในการทำศึก

สงครามมาตั้งแต่ก่อนเสด็จขึ้นครองราชย์ ดังนั้นเมื่อเกิดศึกสงครามขึ้นในแต่ละรัชกาลจึงทรงกำกับ ควบคุม การทำสงครามด้วยพระองค์เองได้อย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีการศึกสงครามหลายด้านต่อเนื่อง อีกทั้งยังเป็นทัพใหญ่ที่ประชิดติดแดนไทย พระองค์จึงเสด็จนำทัพหลวงไปบัญชาการศึก ณ สนามรบด้วยพระองค์เองในบางครั้งด้วย

เมื่อพ่ายกทัพใหญ่เข้ามา 5 ด้านในศึกพม่าครั้งที่ 1 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ร่วมประชุมหารือเรื่องการทำสงคราม เป็นเวลานาน จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการให้พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดียกทัพไปด้านทานทัพพม่า แต่ละด้าน โดยมีสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จเป็นทัพหลวง ไปรับศึกพม่า ที่ลาดหญ้า เมืองกาญจนบุรี แต่เมื่อยังไม่สามารถตีหักค่ายพม่าโดยเร็ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงเสด็จนำทัพหลวง 20,000 คน ไปเสริมทัพที่กาญจนบุรีด้วย ต่อมาในศึกพม่าครั้งที่ 2 พระองค์ก็เสด็จร่วมรบกับทัพหลวงที่กาญจนบุรี ใน พ.ศ. 2330 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จพระราชดำเนินในทัพหลวงไปตีพม่าที่เมืองทวายด้วยพระองค์เอง ในความพยายามตีพม่าที่ เมืองกลีช่อง พระองค์เสด็จพร้อมทัพหลวงข้ามภูเขาสูงชัน ช้างพระที่นั่งขึ้นไม่ได้ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยุกราว แล้วเสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทและยี่ดราวจีนไปตั้งแต่เชิงเขาจนถึงยอดเขา ทั้งนี้มีช้างพลัดตกลงมาตายพร้อมกับคนด้วย กระทั่งมีพระราชดำรัสว่า “ไม่รู้ว่าจะทางนี้เดินยาก พาลูกหลานมาตายได้ ความลำบากยิ่งนัก” อนึ่งแม้ว่าทัพไทยจะล้อมทัพพม่าที่เมืองทวายนานถึงครึ่งเดือน และยังไม่สามารถตีหักเอาได้ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชก็ไม่ทรงยอมให้ทหารปืนเข้าปล้นเมืองทวาย เพราะมีกระแสพระราชดำรัสว่า

ทัพหลวงตั้งอยู่ใกล้เมืองนัก เกรงจะไม่สมคะเน
ล่าถอยออกมา ข้าศึกได้ทีจะยกออกจากเมือง
ไล่ติดตามกระทั่งปะทะค่ายหลวง
จะเสียทีเหมือนเมื่อครั้งเจ้ากรุงธนบุรียกทัพไปตี
เมืองเชียงใหม่นัครั้งแรก^๑

แม้สงครามครั้งนี้ไทยไม่สามารถตีเมืองทวายได้ จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงเลิกทัพกลับพระนคร แต่ก็ทำให้เมืองทวายเกรงพระบรมเดชานุภาพ ดังนั้นจึงได้ยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยใน พ.ศ. 2334

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พ่ายกทัพมาตีหัวเมืองภาคใต้ของไทย แม้พระองค์ จะไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินร่วมในทัพหลวง แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยก็ทรงกำกับควบคุม แผนการทำสงครามกับพม่าอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏในจดหมายเหตุสารตราเจ้าพระยาจักรีถึงเจ้าเมืองทั้ง ๕ เรื่องพ่ายกทัพมาตีเมืองถลาง จ.ศ. ๑๑๗๑ ดังนี้

...หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงเจ้าพระยาราชบุรี ด้วยทรง
พระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ตีตราโปรดเกล้าฯ
ออกไปแต่ก่อนว่า หลวงฤทธิ์ จุนราชออกไปลาดตระเวน

ถึงปากน้ำตะกั่วป่าเห็นเรืออ้ายพม่าประมาณ ๒๐๐ ลำล่องพัน
 ลงไปปากน้ำเมืองกลางนั้น... อ้ายพม่ายกกองทัพกลับมา
 เข้าคลองปากพระ เรือประมาณ ๑๕๐ ลำ ตีเรือจีนถูกค้า
 ได้ลำหนึ่ง แล้วยกเข้ามาตีเมืองกลางในเพลานั้น
 เห็นว่าอ้ายพม่ายกกลับมาตีเมืองกลางแน่อยู่แล้ว บัดนี้
 พระยาจำแสนญากรได้ให้พระยาศโยธาคุมกองทัพ ๑๒๐๐ เศษ
 ยกออกไปช่วยเหลือเมืองกลางกองหนึ่งแล้ว แลกองทัพ
 พระยามราชนั้นก็ให้ยกออกไปช่วยเหลือเมืองกลางอีก
 แต่กองทัพพระยาจำแสนญากรซึ่งตั้งอยู่ ณ บางนางรมนั้น
 จะยกออกไปรักษาเมืองชุมพร เกลือกจะขัดสนด้วยเสบียงอาหาร
 ให้ยกเอากองเมืองท่าจีน เมืองแม่กลอง ซึ่งเข้าทัพ อยู่ ณ
 เมืองราชบุรีนั้น ลงมาจัดแจงเรือลำเดียว ณ เมืองท่าจีน
 เมืองแม่กลองไปรับเอาข้าว ณ เมืองเพชรบุรี ไปส่งกองทัพ
 พระยาจำแสนญากรโดยเร็ว... แลราชการทางเมืองทวาย
 อ้ายพม่าจะคิดประการ ไต่ยังไม่ได้นือความ ให้กำชับด่าน...
 ...จงกวตขัน แลซึ่งเจ้าพระยาราชบุรีกรมการ แต่งกองออกไป
 จับพม่านั้นได้ราชการประการใด ให้เร่งรีบยกเข้าไป
 ให้แจ้งโดยเร็ว...

...หนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ มาถึงพระยาโชนาทเจ้าเมือง
 กรมการ นายทัพนายกอง... แล ณ เดือน ๒,๓ นี้ยังเป็น
 เทศกาลศึกอยู่ อย่าให้ไว้ใจแก่ราชการ ให้กำชับกำชาอย่า
 ให้ออกไปเที่ยวนอกด่าน แลให้หลวงขุนหมื่นชาวด่านพิทักษ์
 รักษาด่านลาดตระเวนจงกวตขัน อย่าให้อ้ายพม่ารวมญ
 เส็ดลอดเข้ามาจับเอาผู้คนไปได้เป็นอันขาดทีเดียว...
 แลซึ่งว่าเป็นกองหลวงพิไชยก๊กดี ขุนพิรมรักษาน้อยจะขอเบิก
 ขึ้นมาอีกนั้น ถ้าเห็นราชการอ้ายพม่าจะมีมากให้แต่งเรือ
 แลคนส่งไปรับเอาปืนขึ้นมาย้ายให้กองหลวงพิไชยก๊กดี
 ขุนพิรมรักษา ตามบอกนั้นเกิด..."

ต่อมาเมื่อเกิดเหตุวุ่นวายขึ้นในดินแดนแควม เนื่องจากสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงเสด็จไปสวามิภักดิ์ต่อ
 เวียดนาม และเจ้าพระยาอภัยภูเบศรเจ้าเมืองพระตะบองมีหนังสือกราบบังคมทูลขอให้เมืองนครราชสีมา
 ยกทัพไปช่วยนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงติดตามการปฏิบัติงานและทรงมีพระบรม
 ราชโองการสั่งการอย่างใกล้ชิด ดังปรากฏในจดหมายเหตุหนังสือเจ้าพระยาจักรีฯ ถึงพระยาโกษาธิบดีและ
 พระรามพิชัยกรมการผู้รักษาเมืองปราจีนบุรีว่า

...ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าทางเมือง
ปราจีนบุรี ไปถึงเมืองบัตบองไกลกัน ๘-๑๐คืน แลพระยา
พิชัยรณฤทธิ์ พระยารองเมืองบ้านหลวงมีชื่อออกมาช้านาน
หลายวันแล้ว ราชการเป็นประการใดยังหาได้ความเป็น
แน่ไม๊ แลกองทัพเมืองนครราชสีมา ๓๐๐๐ นั้น ซึ่งให้ยก
ลงมาถึงเมืองปราจีน แล้วให้พระยาโกษาธิบดี พระรามพิชัย
เร่งจ่ายเป็นเสบียงอาหารให้ และให้จัดแจงนายทัพ นายกอง
ยกออกไปตั้งกองรายทางออกไป ๒-๓ ตำบล กองละ ๕๐๐,
๖๐๐, ๑๐๐๐ จนถึงด่านพระเจดีย์ ด่านโพขุนพิงราชการ
แลให้แบ่งไว้รักษาเมืองปราจีนตามสมควร ให้จัดแจงตั้ง
ค่ายคูขึ้นไว้ให้มั่นคง แลให้แต่งขุนหมื่นออกไปสืบ
ข้อราชการ... ถ้าได้ข่าวราชการประการใด ให้บอกหนังสือ
ให้บ้านหลวงถือเข้าไปแจ้งราชการโดยเร็ว...^๔

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มีแม่ทัพที่ทรงไว้วางพระราชฤทัยคือ พระ
ยาราชสุภาวดี (สิงห์) ซึ่งเป็นแม่ทัพใหญ่ในการบัญชาการศึกเจ้าอนุวงศ์ และต่อมาได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น
เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์) ผู้ควบคุมการทำศึกกับเวียงจันทน์นาน 14 ปี อีกทั้งยังมีเจ้าพระยามนตรา (น้อย) และ
พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ซึ่งเป็นผู้ที่ทรงไว้วางพระราชฤทัยให้ดูแลปัญหาหัวเมืองภาคใต้และดิน
แดนประเทศราชในแหลมมลายู แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงกำกับควบคุมดูแลแผนการ
ทำสงครามและการเตรียมการอย่างใกล้ชิดโดยตลอด

ในการทำศึกเจ้าอนุวงศ์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีใบบอกและท้องตรากำหนด
ยุทธศาสตร์ให้หัวเมืองต่างๆ และเมืองประเทศราชยกทัพไปช่วยรบกับเวียงจันทน์ ดังปรากฏตามหนังสือ
ของเจ้าเมืองน่านที่ส่งผ่านกรมการเมืองพิษณุโลกเข้ามายังกรุงเทพฯ ว่า

...จึงโปรดเกล้าฯ ให้ข้าพเจ้าเร่งเกณฑ์เมืองน่าน
เร่งรีบยกมาตีกระหนาบหลังกองทัพเวียงจันทน์ ทั้งกลางวัน
กลางคืน กองทัพกรุงเทพฯ จะได้ระดมตีขึ้นไป ข้าพเจ้า
ได้ทราบเกล้าฯ แล้ว... อนึ่งเจ้าหลวงพบางมิไว้ใจแก่
ราชการ แดงให้พญาตั้นเชียง พญาช่วยนาซ้าย นายไพร่ ๒๕ คน
เข้ามาพึ่ง ณ เมืองน่าน ข้าพเจ้าได้แจ้งความตามท้องตรา
ซึ่งโปรดขึ้น... ได้ลอกท้องตราส่งขึ้นไป เจ้าหลวงพบาง
ให้เกณฑ์ทัพยกลงมาทางปากหลาย ให้มาจับกับกองทัพ
ข้าพเจ้า ณ เมืองทอง แต่ทางเมืองแพร่ เมืองลคร เมืองเชียงใหม่
เมืองลำพูน ข้าพเจ้าได้มีหนังสือไปขอกองทัพให้ยกมาบรรจบกัน
ณ เมืองน้ำปาด ช่วยกันทำราชการ จลองพระเดชพระคุณ

สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทุกบ้านทุกเมืองแล้ว...”

ส่วนการควบคุมความสงบสุขของหัวเมืองปักษ์ใต้และเมืองประเทศราชในแหลมมลายูนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระทัยใส่อย่างยิ่งและมีกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับการทำสงครามเวลาเสด็จออกว่าราชการทุกวัน ดังปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุลงอุตมสมบัติ รวม 15 ฉบับ ซึ่งจัดบันทึกไว้ระหว่าง พ.ศ. 2381 - 2382 กระแสพระราชดำริที่ปรากฏในเอกสารดังกล่าวสะท้อนถึงแนวพระราชดำริในการกำกับควบคุมการทำสงครามได้เป็นอย่างดี ดังนี้

...เมื่อครั้งตนภูเคนคิดตั้งรบสู้ที่ค่ายต้นโพธิ์นั้นทัพเจ้าพระยานครฯ ยกออกไป จัดทัพแยกย้ายตั้งค่ายก็หลายค่าย กองละค่ายสองค่ายรายห่างกันไปเสียสิ้น รบสู้กันอยู่ถึง ๒ วัน ๓ วัน ช้ายแรกถึงแตกหนีถอยไป จัดทัพจัดค่ายอย่างนี้ การรื้อนจะช่วยกันหันท่วงทีที่ไหน ต่างคนต่างก็จะคิดรักษา ค่ายของตัวเองนั้นเองฟังดูท่านแต่ก่อนๆ ท่านจัดทัพจัดค่าย ท่านไม่ประมาท จัดแจงให้ห่างเหินกันอย่างนี้ ถ้าการกวตริ้นแล้วท่านตั้งเป็นชั้นๆ ติดกันไป เดินไปมาเอาข่าวราชการไม่ได้ขาด มีราชการมาก็ปรึกพร้อมช่วยกัน หันท่วงที่ราชการ และการจัดทัพจัดค่ายนี้ก็เป็นที่เสียแม่ทัพ ไม่ประมาทอยู่แล้ว การก็ปรึกพร้อมอยู่เอง ถึงการครั้งนี้ มันจะมาตั้งรบอยู่ที่ไหนมันคงก็เอาเถิด คิดเอาเป็นจ่าวงศ์ ขึ้นไปรายๆ ประเคนมันเข้า มันก็จะทนอยู่ที่ไหนได้ มันก็จะพากันวิ่งครืนๆ เข้าป่าไปหมดสิ้นฯ

...แล้วรับสั่งว่าคอยฟังข่าวราชการดูอีกสักคราวหนึ่งเถิด คำวันนี้หรือพรุ่งนี้ก็จะมีข่าวมาถึงในวันหนึ่งสองวัน จะยกทัพใหญ่ออกไปก็เป็นฤๅ ฝน จะไปติดฝนติดน้ำอยู่ จะยกไปทำไม่ได้ ก็จะต้องรอทัพอยู่สงขลา... โพร่พลเสบียงอาหารเสียเปล่า ไหนๆ ก็จะได้ทำต่อ เดือนฮ้ายเดือนยี่แล้ว จะยกทัพใหญ่ไปทำไม รอคอย ฟังข่าวคราวสักสองสามก็คงจะได้ความ ถ้าได้ความว่า จะต้องยกทัพใหญ่แล้ว เดือนฮ้ายเดือนยี่ก็ยกออกไปตี ทำเอาให้ได้เมืองไหนทีเดียว เหนินจะไม่ป่วยงานโพร่พลเสบียงอาหารฯ⁴⁷

หนึ่งในการทำสงครามกับเวียตนามนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง “ให้สิทธิขาดแต่ในเจ้าพระยาบดินทรเดชาฯ คิดเห็นการงานอย่างไรดีแล้วก็ให้บริบมีใบบอกเข้ามากราบบังคมทูลพระกรุณาโดยเร็ว จะไม่ทรงรังเกียจเลย แล้วพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการทุกพนักงาน จัดการให้ถูกต้องตามใจ

เจ้าพระยาบดินทรเดชาทุกประการ”^{๓๖} แต่กระนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็มีกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับการดำเนินยุทธศาสตร์การรบและช่วยเหลือสนับสนุนการทำสงครามของเจ้าพระยาบดินทรเดชาอย่างต่อเนื่อง เช่นโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาบดินทรเดชานำทัพไปถล่มคลองซุดใหม่ของญวนที่ใช้เป็นเส้นทางลำเลียงของกองทัพเรือ แต่เนื่องจากเจ้าพระยาบดินทรเดชาป่วยหนัก การดำเนินการยังล่าช้า พระองค์จึงมีท้องตราให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์เป็นแม่ทัพหลวงและให้เจ้าหมื่นไวยวรนาถ (ช่วง บุนนาค) เป็นแม่ทัพหน้าคุมเรือกำปั่นออกไปตีเมืองบันทายมาศ เพื่อ “ญวนจะได้พะว้าพะวังทั้งข้างหน้าหลังทัพเรือ ทัพบกจะได้ถล่มคลองซุดใหม่ถนัด แม่ทัพนายกองจะได้ทำการถล่มคลองได้สะดวก”^{๓๗}

นโยบายผูกมิตร

การดำเนินนโยบายผูกมิตรกับประเทศเพื่อนบ้านและต่างประเทศเพื่อให้บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ไม่ต้องเผชิญหน้ากันอยู่ตลอดเวลา มีปรากฏอยู่ในทุกรัชกาลตลอดสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงดำเนินนโยบายผูกมิตรกับเวียดนาม เมื่อองค์เชียงสิีอมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารในรัชกาลนี้ และหลบหนีไปกอบกู้บ้านเมือง พระองค์ทรงห้ามปรามไม่ให้สมเด็จพระกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทำการติดตามจับกุม ทรงมีกระแสพระราชดำรัสว่า “อย่ายกทัพไปติดตามจับเขาเลย เขาเห็นว่าเราช่วยธุระเขาไม่ได้ด้วยมีศึกติดพันกันอยู่ เขาจึงหนีไปคิดจะตีเอาบ้านเมืองคืน เรามีคุณแก่เขา เขียนด้วยมือแล้วจะลบด้วยเท้ามิบังควร”^{๓๘} สาเหตุที่ไทยไม่ติดตามจับกุมตัวองเชียงสิีอไว้ เพราะในขณะนั้นไทยก็มีภาระติดพันการทำสงครามด้านพม่าอยู่ จึงต้องการผูกมิตรด้านเวียดนาม จะได้ไม่ต้องทำศึกสองด้าน อนึ่ง นโยบายผูกมิตรกับเวียดนามมีปรากฏในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยที่ทรงยินยอมยกเมืองไผ่ทมาศให้กับเวียดนามที่ยกเข้ามายึดเมืองนี้ไว้ก่อนที่จะมีพระราชสาส์นของพระเจ้าเวียดนามเข้ามาแจ้งต่อไทย เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงเกรงว่าหากไทยไม่ยกเมืองไผ่ทมาศให้แก่เวียดนามแล้ว เวียดนามก็จะตีเอาเมืองนี้ให้ได้เพราะเคยเป็นเมืองของเวียดนามมาก่อน และจะทำให้ไทยต้องเปิดศึกด้านเวียดนาม โดยที่ไทยก็ยังไม่พร้อมจะทำสงครามหลายด้าน”

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินนโยบายผูกมิตรกับอังกฤษซึ่งขยายอิทธิพลเข้ามาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งๆ ที่ไทยไม่ไว้วางใจอังกฤษอย่างยิ่งเนื่องจากอังกฤษเข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เกาะปีนัง และยังเข้ามาแทรกแซงเรื่องเมืองไทรบุรี ที่สำคัญอังกฤษมีกำลังสามารถเอาชนะสงครามพม่าได้ เมื่ออังกฤษส่งร้อยเอกเบอร์นีเข้ามาเจรจาทางไมตรีกับไทยใน พ.ศ. 2369 นั้น เบอร์นีได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลว่าอังกฤษยุติสงครามกับพม่าแล้ว และไม่ต้องการให้ไทยทำสงครามรุกรานพม่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำรัสตอบว่า

...แต่เนื่องจากขณะนี้ดินแดนมะริด ทวาย และตะนาวศรี

ได้ตกเป็นของอังกฤษแล้ว และไทยกับอังกฤษก็เป็นมิตร

สนิทกันมาก ฉะนั้นจึงให้คนที่ต้องการจะค้าขายติดต่อ

ระหว่างไทยกับอังกฤษได้รับใบผ่านให้เป็นที่รู้จักกัน

ทั้งสองฝ่าย คนไทยก็ไม่มีหน้าที่จะไปบุกรุก ชายแดน
ของอังกฤษ และให้นายทหารไทยที่เคยออกไปจับเชลย
ตเว่นไม่เข้าไปจับเชลยในเขตแดนของอังกฤษ และขอ
อย่าให้อังกฤษต้องเดือดร้อนใจในเรื่องการจับเชลยและ
เรื่องพรมแดนเลย”

ด้วยแนวพระราชดำริที่จะยอมผูกมิตรกับอังกฤษ ไทยจึงทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการพาณิชย์
พ.ศ. 2369 กับอังกฤษ (สนธิสัญญาเบอร์นี) นอกจากนี้ไทยยังทำสนธิสัญญาทางไมตรีในลักษณะเดียวกันกับ
สหรัฐอเมริกาใน พ.ศ. 2376 อีกด้วย อย่างไรก็ตามแม้ไทยจะดำเนินนโยบายผูกมิตรกับชาติมหาอำนาจตะวันตก
แต่ไทยก็ไม่ยอมผ่อนปรนให้ทูตอังกฤษและสหรัฐอเมริกาที่เดินทางเข้ามาในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แก้อิสสนธิสัญญา เพราะจะทำให้ไทยเสียผลประโยชน์ทางการค้า

นโยบายผ่อนปรน

การดำเนินนโยบายผ่อนปรนหรือการประนีประนอมเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้เพื่อธำรงรักษาเอกราชของ
ชาติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หัวเมืองพม่าและลาวจำนวนมาก เช่น
เมืองเชียงคอง เมืองเชียงรุ่ง เมืองลือสิบสองปันนา และหัวเมืองลาวอื่นๆ ต่างยอมสวามิภักดิ์ต่อไทยและขอ
ถวายเครื่องบรรณาการเป็นเมืองขึ้นของไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีพระ
ราชดำริว่า

“หัวเมืองเหล่านี้ถึงจะสวามิภักดิ์ได้ไว้เป็นเมืองขึ้น
ก็คงจะรักษาไว้ไม่ได้ด้วยกำลังเพียงเมื่อพม่าเมืองจีนมัก...
ครั้นจะเอาครอบครัวไว้ในบ้านเมืองเรา เขาก็ไม่มีความผิดสิ่งไร
ไม่ได้สู้รบ ยอม สวามิภักดิ์โดยดี จะทำดั่งนั้นก็เป็นการอันดี
ไปหาเป็นยุติธรรมไม่”^{๕๒}

ดังนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ปล่อยให้เจ้าฟ้าแสนหวีและเจ้าเมืองต่างๆ พร้อมกับครอบครัวกลับคืนไป
ปกครองบ้านเมือง แนวพระราชดำริดังกล่าวแสดงถึงนโยบายผ่อนปรนต่อหัวเมืองประเทศราชของไทยที่ไม่
ต้องการใช้กำลังบังคับ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ไทยดำเนินนโยบายผ่อนปรนในปัญหาเกี่ยวกับ
เขมร เนื่องจากเวียดนามเข้ามาแทรกแซงจนทำให้สมเด็จพระอุไทยราชาที่ไทยเป็นผู้สถาปนาให้เป็นกษัตริย์
เขมรหันไปเอาใจออกห่าง แต่ในขณะนั้นไทยจำเป็นต้องรักษาไมตรีกับเวียดนามไว้ เพราะหากไทยใช้กำลัง
รุนแรงกับเขมร เวียดนามก็จะถือเป็นข้ออ้างในการยกทัพเข้าไปในเขมร จนทำให้เกิดสงครามกับไทย และ
ทำให้พม่าช่วยโอกาสโจมตีไทยอีกทางหนึ่งได้ ดังนั้นการดำเนินนโยบายผ่อนปรนในปัญหาเขมรจึงเป็น ความ
จำเป็น เพื่อธำรง รักษาเอกราชของไทยด้วย

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงดำเนินนโยบายผ่อนปรนในปัญหาเขมรเช่นกัน เนื่องจาก การทำสงครามกับเวียดนามยาวนานถึง 14 ปี ทั้งสองฝ่ายต่างสูญเสียไพร่พลและอาวุธยุทโธปกรณ์ตลอดจน ทรัพย์สิน เงินตราจำนวนมาก ทางเมืองเขมรเองก็ร้องทุกข์ว่า “ไพร่บ้านพลเมืองไม่ได้ทำไร่นาหากินมาช้านาน เพราะมีการทัพศึกถววน เดียวนี้เขมรอดโซ่ยิ่งนัก”^{๕๔} เจ้าพระยาบดินทรเดชาได้ปรึกษาราชการกับนักองค่าง และพระยาเพชรบูรณ์แม่ทัพ แล้วก็เห็นว่าควรจะได้รับข้อเสนอไมตรีของฝ่ายญวน

ถ้าไม่รับเป็นทางไมตรีกับญวนแล้ว ก็คงจะได้ทำ
มหายุทธนาการ รบพุ่งกับญวนเป็นศึกใหญ่ยิ่งกว่าเก่า
หลายเท่า...ถ้าจะเข้มแข็งให้สู้รบกับญวนต่อไปอีก
หากว่าเสียท่วงทีแก่ญวนลงก็จะเสื่อมเสียพระเกียรติยศ
แผ่นดินกรุงเทพฯ...^{๕๕}

ดังนั้นจึงกราบบังคมทูลเข้ามายังกรุงเทพฯว่าจะให้นักองค่างแต่งราชสาส์นไปอ่อนน้อมต่อกษัตริย์ เวียดนามเพื่อยุติสงคราม โดยไทยก็ยังคงมีอิทธิพลเหนือแผ่นดินกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า อยู่หัวทรงมีพระราชดำริเป็นการผ่อนปรนว่า

เจ้าพระยาบดินทรเดชาอยู่ใกล้ญวนใกล้เขมร
เมื่อเห็นการจะทำอย่างไรดีเป็นที่เย็นแก่ราษฎร
ไม่เคียดรอนแก่บ้านเมืองเขมรแล้ว ก็ให้ผ่อนปรน
ไปตามกาลตามสมัยเถิด^{๕๖}

สรุป

การทำสงครามหรือการดำเนินนโยบายใช้กำลังเป็นแนวทางหลักในการธำรงรักษาเอกราชในสมัย รัชกาลโกสินทร์ตอนต้นที่เผชิญกับสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงของประเทศ ผลจากการดำเนิน นโยบายดังกล่าวทำให้ไทยต้องเผชิญกับภาวะการณ์ทำศึกสงครามที่ยาวนานและทรหด แต่ก็สามารถวาง รากฐานอันมั่นคงให้กับประเทศชาติและเป็นมรดกแก่ลูกหลานสืบต่อมา เนื่องจากสามารถทำให้พม่าศัตรู เก่าแก่ที่พยายามรุกรานไทยมาอย่างต่อเนื่องไม่สามารถด้านทานความมั่นคงเข้มแข็งในการรบของ กองทัพไทยได้ จนต้องเลิกกันไปเป็นที่สุด ขณะเดียวกันก็ทำให้ประเทศไทยสามารถขยายดินแดนและ อธิปไตยเหนือดินแดนประเทศราชได้อย่างกว้างขวาง และเป็นผลให้กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นราชธานีและ ศูนย์กลางการปกครอง ของราชวงศ์จักรี มีความมั่นคงปลอดภัยตลอดสมัยรัชกาลโกสินทร์ตอนต้น

อย่างไรก็ตามในขณะนั้นไทยต้องเผชิญกับการคุกคามของประเทศมหาอำนาจตะวันตกที่ขยาย อิทธิพลเข้ามาถึงชายขอบพรมแดน การดำเนินนโยบายจึงต้องปรับเปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ และศักยภาพของประเทศ การดำเนินนโยบายผูกมิตรจึงมีความจำเป็นสำหรับการธำรงรักษาเอกราชของชาติ มากกว่าการใช้กำลัง อนึ่งเพื่อให้การอยู่ร่วมกับประเทศเพื่อนบ้านเกิดสันติสุข ไทยก็จำเป็นต้องดำเนินนโยบาย ผ่อนปรนเพื่อให้เกิดสันติสุขอย่างแท้จริง เพราะเป็นการช่วยธำรงรักษาเอกราชของชาติได้โดยอ้อม

การดำเนินพระราชโบายของพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลโกสินทร์ตอนต้นตามแนวพระราชดำริ ใน การธำรงรักษาเอกราชของประเทศชาติ ได้บรรลุเป้าหมายสัมฤทธิ์ผลตามพระราชปณิธานอันแน่วแน่ ที่ทรง วางไว้เมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทำให้พระราชวงศ์จักรีและราชอาณาจักรไทยมีเสถียรภาพมั่นคง และเจริญเติบโตต่อเนื่องจนถึงรัชกาลปัจจุบัน

อ้างอิง

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. (2538). "พระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง." ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระรามาธิบดี (สมัย กมโล) ป.ร.3 น.ร.เอก. หน้า 5.

²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมดำรงราชานุภาพ. (2533). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2*. หน้า 19.

³จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. (2530). หน้า 26.

⁴เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1*. หน้า 7.

⁵ดู สมเด็จพระยามกุฎราชกุมาร. (2505). *ไทยรบพม่า*.

⁶ต่อมาในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไทยยกทัพไปตีเมืองเชียงตุงอีกในพ.ศ. 2396 และยุติลงใน พ.ศ. 2399 ซึ่งเป็นการยุติสงครามระหว่างไทยกับพม่าในสมัยรัตนโกสินทร์

⁷พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2501). *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี ทิพย์พร้อมกับขบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310 - 2363)*. หน้า 17.

⁸สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2533). *เล่มเดิม* หน้า 149.

⁹เรื่องเดิม หน้า 48-55.

¹⁰เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง). (2514). *อานามสยามยุทธ เล่ม 1*. หน้า 49.

¹¹สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2533). *เล่มเดิม*. หน้า 78-82.

¹²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 39.

¹³เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เล่มเดิม*. หน้า 84.

¹⁴ต่อมาได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยามหิศริธรรมราช (น้อย)

¹⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 49.

¹⁶หลวงอุดมสมบัติ. (2530). *จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ*. หน้า 26.

¹⁷เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 78.

¹⁸แหล่งเดิม. หน้า 97.

¹⁹จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. (2513). หน้า 84.

²⁰เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 80.

²¹แหล่งเดิม. หน้า 33.

²²ต่อมาได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

²³แหล่งเดิม. หน้า 35.

²⁴เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง). (2514). *เล่มเดิม*. หน้า 454.

²⁵แหล่งเดิม. หน้า 483.

²⁶เฮนรี เบอรัล. (2514). *เอกสารของเฮนรี เบอรัล* เล่ม 1. แปลโดย สวัสดิ์ สุวรรณสถิตย์. หน้า 204.

²⁷ดู รายละเอียดของสนธิสัญญาเบอรัลใน *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3*. (2530). เล่ม 2 หน้า 53-60.

- ²¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (2538). *เรื่องเดิม*. หน้า 152.
- ²²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เรื่องเดิม*. หน้า 90.
- ²³สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระนามาภิไธย. (2533). *เรื่องเดิม*. หน้า 97.
- ²⁴*แหล่งเดิม*. หน้า 199.
- ²⁵เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (2538). *เรื่องเดิม*. หน้า 62.
- ²⁶*แหล่งเดิม*. หน้า 70-71 และ 77.
- ²⁷สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระนามาภิไธย. (2533). *เรื่องเดิม*. หน้า 31.
- ²⁸เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เรื่องเดิม*. หน้า 86.
- ²⁹*จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173*. (2514). หน้า 45-48.
- ³⁰*จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2*. (2530). หน้า 26-27.
- ³¹*แหล่งเดิม*. หน้า 65.
- ³²เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี. (2538). *เรื่องเดิม*. หน้า 37.
- ³³*แหล่งเดิม*.
- ³⁴*แหล่งเดิม*. หน้า 61.
- ³⁵สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระนามาภิไธย. (2533). *เรื่องเดิม*. หน้า 183.
- ³⁶*จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173*. (2514). หน้า 18.
- ³⁷*แหล่งเดิม*. หน้า 19.
- ³⁸เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เรื่องเดิม*. หน้า 102.
- ³⁹*แหล่งเดิม*. หน้า 104.
- ⁴⁰*จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173*. (2514). หน้า 30 - 33.
- ⁴¹*แหล่งเดิม*. หน้า 103.
- * ต่อมาได้เลื่อนเป็นสมเด็จพระยามหาพิชัยญาติในรัชกาลที่ 4
- ⁴²*จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3*. (2530). หน้า 19-20.
- ⁴³*หลวงอุดมสมบัติ*. (2530). *เล่มเดิม*. หน้า 32-34.
- ⁴⁴เจ้าพระยาบดินทรเดชา. (2514). *อานามสยามยุทธ เล่ม 2*. หน้า 970.
- ⁴⁵*แหล่งเดิม*. หน้า 981.
- ⁴⁶เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เรื่องเดิม*. หน้า 90.
- ⁴⁷*แหล่งเดิม*. หน้า 49 และ 57.
- ⁴⁸เฮนรี เบอว์นี (2514). *เล่มเดิม*. หน้า 194.
- ⁴⁹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2526). *เรื่องเดิม*. หน้า 191.
- ⁵⁰เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิง). (2514). *เรื่องเดิม*. เล่ม 2 หน้า 1093.
- ⁵¹*แหล่งเดิม*.
- ⁵²*แหล่งเดิม*.

บรรณานุกรม

- ครอว์ฟอร์ด, จอห์น. *เอกสารของครอว์ฟอร์ด*. (2515). แปลโดยไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. นครหลวงกรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1171 - 1173. (2513). พระนคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1173. (2514). พระนคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 1. (2530). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2. (2530). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 3. (2530). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 4. (2530). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 5. (2530). กรุงเทพฯ: คณะกรรมการเฉลิมพระเกียรติ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2501). *จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี พิมพ์พร้อมกับฉบับเพิ่มเติม (พ.ศ. 2310-2381) และพระราชวิจารณ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (เฉพาะตอน พ.ศ. 2310 - 2363) (ฉบับท.)*.
- ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2505). *ไทยรบพม่า*. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
- ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2533). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. (2538). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2526). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑*. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.
- บดินทรเดชา (สิง), เจ้าพระยา. (2514). *อานามสยามยุทธ*. 2 เล่ม. พระนคร: แพรวพิทยา.

- เบอร์นี, เฮนรี. (2514). เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 1. แปลโดยสาวิตรี สุวรรณสถิตย์. พระนคร: กรมศิลปากร.
- _____. (2516). เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2. แปลโดยสาวิตรี สุวรรณสถิตย์. พระนคร: กรมศิลปากร.
- _____. (2540). เอกสารของเฮนรี เบอร์นี เล่ม 2 ตอน 4. แปลโดย เว็ชเอกหญิงดินจง สุวรรณโกติน. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เบาว์ริง, เซอร์ จอห์น. (2547). ราชอาณาจักรและราชวงศ์สยาม. ชาญวิทย์ เกษตรศิริและกัณฐิกา ศรีอุดม บก. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโคโยต้าประเทศไทย.
- ประชุมพงศาวดารเล่ม 35: ทูตฝรั่งเศสมายังกรุงรัตนโกสินทร์ (ต่อ). (2512). พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2538). "พระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง," ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพพระรามาธิบดี (สมัย กบิล) ป.๕.3 น.๕. เอก. กรุงเทพฯ : บริษัทเทคโนโลยีโมชั่น แอนด์ แอ็คทีวีสโตร์ จำกัด.
- อุดมสมบัติ, หลวง. (2530). จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร